

RICHARD DAWKINS

Az Ördög Káplánja

Válogatott tanulmányok

válogatást szerkesztette

LATHA MENON

VINCE KIADÓ

A mű eredeti címe:

A Devil's Chaplain. Selected Essays by Richard Dawkins.

2003 (Boston: Houghton Mifflin)

Edited by Latha Menon

Copyright © 2003 by Richard Dawkins

A fordítás a Weidenfeld & Nicolson (London)

2003. évi kiadása alapján készült

Fordította: Angster László 2005

Kiadta 2005-ben a Vince Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja (1027 Budapest, Margit körút 64/b) A kiadásért a Vince Kiadó igazgatója felel

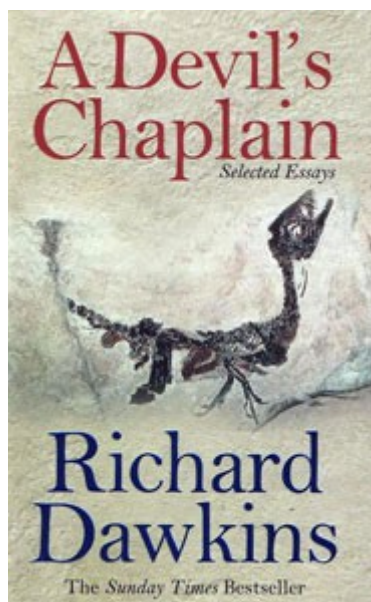
Felelős szerkesztő: dr. Pesthy Gábor Nyomdai előkészítés: CAD Bt. A borítót Ghost eredeti

tervének felhasználásával Kálmán Tünde készítette A borítón lévő kép © REX/Sipa

(Photo:Olympia) A szerző fotója a hátsó borítón Lalla Ward felvétele Nyomta és kötötte: Kaloprint

Nyomda Kft., Kalocsa

ISBN 963 9552 48 8

A nagy konvergencia 1999

Közeledik-e egymáshoz a tudomány és a vallás? Nem. Vannak modern tudósok, akiknek szavai vallásos módon hangzanak, de akiknek hite, ha jobban megvizsgáljuk, azonos a többi tudós hitével, akik egyszerű nyíltsággal ateistának vallják magukat. Ursula Goodenough lírai könyvét, a *The Sacred Depths of Nature*-t. (A természet szent mélységei),¹ vallásos könyvként árusították, amit teológusok is megerősítettek a hátsó borítón, és fejezetei közt szabadon fordultak elő imák és vallásos meditációk. Ám a könyvben magában dr. Goodenough nem említi, hogy hinne bármiféle felsőbb lényben, nem hisz a halál utáni élet semmilyen fajtájában; ha szavai valós jelentését nézzük, semmivel sem vallásosabb, mint én. Sok ateista tudóshoz hasonlóan, ő is ugyanazt a félelemmel vegyes csodálatot érzi, ha az univerzum fenségességére, az élet végtelen bonyolultságára gondol. Valóban, könyvének fűlszövege – miszerint „a tudományból nem következik, hogy az élet sivár, jelentés nélküli és céltalan lenne”... hanem épp ellenkezőleg, „a vigasztalás és remény forrása lehet” – ugyanúgy illik az én könyvemhez, a *Szivárványbontáshoz*, és Carl Sagan *Pale Blue Dot*jához (Világoskék folt)² is. Ha ez vallás, akkor én mélyen vallásos vagyok. De nem az. Amennyire én tudom, „ateista” nézeteim azonosak Ursula Goodenough „vallásos” nézeteivel. Egyikünk nem jól alkalmazza a nyelvet, és azt hiszem, hogy az nem én vagyok.

Ursula Goodenough történetesen biológus, de ez a neo-deista pszeudovallás általában gyakrabban kötődik a fizikusokhoz. Gyorsan le kell szögezmem, hogy Stephen Hawkingot igaztalanul vádolják ezzel kapcsolatban. Leggyakrabban idézett kifejezése, az „isten szellem”, semmivel sem mond többet Isten létéről, mint az, ha én az „isten tudja” kifejezéssel élek, amivel azt akarom mondani, hogy én bizony nem tudom. Ugyanezt gyanítom Einstein pittoreszk „Édes Uram!” fohászával kapcsolatban is, amivel megszemélyesítette a fizika törvényeit.³ Paul Davies mindazonáltal beépítette Hawking szavait könyve címébe, amellyel végül el is nyerte a Templeton-díjat a vallási progresszióért, a mai idők legfényesebb kitüntetését,

¹ U. Goodenough: *The Sacred Depths of Nature* (New York, Oxford University Press Inc., 1999).

² C. Sagan: *Pale Blue Dot: A Vision of the Human Future in Space* (New York, Ballantine, 1997).

³ Valóban, Einstein maga is felháborodott erre a felvetésre: „Az természetesen hazugság, amit ön az én vallásos meggyőződésemről olvasott, hazugság, amelyet szisztematikusan ismételnék. Nem hiszek semmilyen személyes Istenben, és ezt sohasem tagadtam, sőt világosan ki is fejttem. Ha mégis van bennem valami vallásos érzés, akkor az a mérhetetlen csodálat, amivel a világ felépítését szemlélem, már amennyire a tudomány képes volt ezt mostanáig feltárni.” Idézet a H. Dukas és B. Hoffman által szerkesztett, *Albert Einstein, The Human Side* című könyvből (Princeton, Princeton University Press, 1981). Ezt a hazugságot ma is szisztematikusan terjesztik, attól a makacs vágytól vezérelve, hogy Einstein tekintélyét felhasználva másokat is e mémkészlet büvkörébe vonjanak.

amely annyira rangos, hogy a királyi család egyik tagja adja át a Westminster Abbeyben. Daniel Dennett egyszer meg is jegyezte nekem, fausti tónusban: „Richard, ha egyszer rosszul menne a sorod...”

Az utóbbi időkben a deisták elmozdultak tizenkilencedik századi önmaguktól, amikor a kinyilatkoztatott vallásokat elutasítva, konkrét felekezeti hovatartozás nélkül hittek valamilyen felsőbbrendű intelligenciában. Ha Enisteint és Hawkingot vallásosnak tekintjük, ha elfogadjuk, hogy Ursula Goodenough, Paul Davies, Carl Sagan és az én kozmikus áhítatom valóban vallás, úgy a hit és a tudomány tényleg közelebb kerültek egymáshoz, főként, ha beleszámítjuk az olyan ateista papokat is, mint Don Cupitt és még sok más egyetemi lelkész. De ha a vallásnak ilyen tág és rugalmas meghatározását alkalmazzuk, milyen szó illik a valódi vallásra, arra, amire a templomi padon vagy az imaszőnyegen térdeplő mai átlagemberek gondolnak? Vagy hogy nevezzük azt a hitet, amit az elmúlt századok entellektüeljei tudtak magukénak, amikor még **mindenki** vallásos volt? Ha Isten a fizika legrejtettebb elveinek szinonimája, milyen szóval jelöljük azt a feltételezett személyt, aki meghallgatja az imát, közbelép, hogy megmentse a rákbetegeket, átsegíti az evolúciót a nehézségeken, megbocsátja a bűnöket vagy éppen meghal miattuk? Ha megengedjük, hogy a tudományos áhítatot vallási indíttatásnak nevezzük, a dolog kicsúszik a kezünkből. Ha a tudományt újradefiniáljuk és vallásnak nevezzük, aligha meglepő, ha kiderül, hogy „közelednek egymáshoz”.

Egy másfajta konvergenciára is szoktak hivatkozni, ami a modern fizika és a keleti miszticizmus között áll fenn. Az érvelés röviden így hangzik: a kvantummechanika, a modern tudomány ragyogó és sikeres vezető elmélete, mélyen titokzatos, és nagyon nehéz megérteni. A keleti misztikusok is mindig titokzatosak voltak, és nehéz volt őket megérteni. Így aztán bizonyos, hogy a keleti misztikusok mindig is a kvantummechanikáról beszéltek. Ugyanezt az utat járta be Heisenberg határozatlansági elve („hát nem így igaz, hogy mindnyájan határozatlanok vagyunk"?), a fuzzy logika („igen, te is lehetsz egy kicsit homályos"), és a káosz és komplexitás teóriái is (pillangóeffektus, a Mandelbrot-halmaz hűvös, platonikus szépsége – valaki elnevezi, megint valaki misztifikálja, és dollárookra váltja). Hihetetlen mennyiségű könyv kapható a „kvantumgyógyításról” – hogy a kvantumpszichológiát, kvantumfelelősséget, kvantummoralitást, kvantumesztétikát, kvantumhalhatatlanságot és a kvantum-teológiát ne is említsük. Kvantumfeminizmusról szóló könyvvel még nem találkoztam, sem kvantumpénzügymentésmenttel, vagy afro-kvantumelmélettel, de mindez csak idő kérdése. Ezt az egész ütődött témát ügyesen dolgozza fel Victor Stenger fizikus a *The Unconscious Quantum* (A tudattalan kvantum) című könyvében, ahonnan a következő gyöngyszem is származik.⁴ „Afrocentrikus gyógyítás” című előadásában

⁴ V. J. Stenger: *The Unconscious Quantum* (Buffalo, NY, Prometheus Books, 1996).

Patricia Newton pszichiáter azt állította, hogy a tradicionális gyógyítók

...képesek megcsapolni a negatív entrópia ama másik birodalmát – az elektromágneses energia szuperkvantum-gyorsaságát és frekvenciáját, és levezetni ezeket a mi szintünkre. Ez nem mágia. Ez nem halandzsza. Meg fogják látni, hogy a huszonegyedik század hajnalán az új orvosi kvantumfizika valóban széteszlatja ezeket az energiákat, és ezek hatásait.

Sajnálattal kell kijelentenem, hogy ez igenis, nem más, mint halandzsza. Nem afrikai halandzsza, hanem áltudományos halandzsza, ami még az „energia” fogalmát is rosszul alkalmazza. Vallás ez, ami a hamis konvergencia émeletű szeretetünnepén tudománynak álcázza magát.

1996-ban a Vatikán – nem sokkal azután, hogy nemes gondolkodásra valló módon, alig 350 évvel a halála után, végül megbékélt Galileivel – nyilvánosan bejelentette, hogy az evolúció a pusztá feltételezések sorából az elfogadott tudományos elméletek közé lépett elő.⁵ Ez a bejelentés kevésbé drámai, mint ahogy azt sok amerikai protestáns gondolja, mivel a Római Katolikus Egyház minden hibája ellenére sohasem ragaszkodott szó szerint a Bibliában foglaltakhoz – ellenkezőleg, a Bibliát mindig is fenntartásokkal kezelte, mint valami felforgató dokumentumot, amit a papoknak előbb alaposan meg kell szűrniük, mielőtt a felkészületlen gyülekezet kezébe adnák. A pápa ezen evolúcióval kapcsolatos üzenetét mindazonáltal a tudomány és a vallás késő huszadik századi konvergenciájának példaként üdvözölték. A pápa üzenetére adott válaszok a lehető legrosszabb fényt vetik a liberális értelmiségre, amelynek tagjai agnosztikus igyekezetükben azon fáradoznak, hogy megadják az egyháznak a saját „magisztériumát”⁶, amely éppolyan fontos, mint a tudományé, és nem mond ellent annak, sőt még átfedésbe sem kerül vele. Az ilyen agnosztikus kiegyezést könnyű összekeverni a valódi konvergenciával, a gondolatok valódi találkozásával.

Ennek az intellektuális megbékélési politikának a legnaivabb képviselői felosztják a

⁵ Ez a pápának a kétértelműség előnyét nyújtotta. Az üzenet kulcsfontosságú szakaszának eredeti francia verziója így szól: „*Aujourd'hui... de nouvelles connaissances conduisent a reconnaitre dans la théorie de l'évolution plus qu'une hypothese.*” A hivatalos angol fordításban a „*plus qu'une hypothese*” kifejezés „*több, mint egyetlen hipotézis*”-ként szerepel. Az „*une*” szó jelentése itt nem egyértelmű a franciában, ezért mások jószándékúan úgy állították be a dolgot, mintha a pápa azt akarta volna mondani, hogy az evolúció „*több, mint egy pusztá hipotézis*”. Még ha a hivatalos angol fordítás félrevezető is, ez az üzenet a legjobb esetben is a hozzá nem értésről tesz látványos tanúbizonyságot. Mindez nyilvánvalóan isteni ajándék volt az evolúció egyházon belüli ellenzőinek. A *Catholic World Report* mohón vetette rá magát a „több, mint egyetlen hipotézisre”, hogy aztán oda lyukadjon ki, hogy „ezzel kapcsolatban a tudományos közösség sem tudott egyetérteni”. A hivatalos Vatikán ma a „több, mint egy pusztá hipotézis” értelmezést favorizálja, és szerencsére a média is ebben a formában vette ezt át. Másrészt a pápa üzenetének egy későbbi passzusa arra utal, hogy a hivatalos angol fordítás mégiscsak jó lehetett: „Az igazságghoz hozzátartozik, hogy az evolúció számos elméletéről kell beszélnünk.” Lehet, hogy a pápa egyszerűen összekeverte a dolgokat, és nem tudta, hogy mit is akart mondani.

⁶ A szó maga a pápa üzenetének hivatalos angol fordításában „Az evolúció, és az Egyház magisztériuma” című fejezetben bukkan fel, ám az eredeti francia verzióban, amelynek nincsenek fejezetcímei, nem fordul elő. A Pápa üzenetére adott válaszok, az enyémet is beleértve, valamint maga az üzenet szövege, elolvashatók a *Quarterly Review of Biology* 72 (1992), 4-ben.

gondolkodást a „hogyan kérdések” (tudomány) és a „miért kérdések” (vallás) területeire. Mik ezek a „miért kérdések”, és mi alapján gondolnánk úgy, hogy választ érdemelnek? Lehetnek a kozmosznak olyan mély kérdései, amelyek a tudomány számára mindörökké megválaszol-hatatlanok maradnak. Azonban hiba lenne azt hinni, hogy ilyenkor a vallás képes a válaszra. Egyszer megkértem egy kiváló csillagászt, az egyik kollégám barátját, hogy fejtse ki nekem az ősrobbanás elméletét. Ő ezt meg is tette a tőle telhető (és számomra még érthető) legalaposabb módon, és akkor azt kérdeztem tőle, hogy mi történt eközben a fizika alaptörvényeivel, amelyek lehetővé tették a tér és az idő spontán kialakulását? „Ajjaj – mosolyodott el –, most átléptük a tudomány határait. Ez az a pont, ahol átengedem a dolgot jó barátunknak, a lelkésznek.” De miért a lelkésznek? Miért nem a kertésznek vagy a szakácsnak? A lelkészek persze – a kertészekkel és a szakácsokkal ellentétben – azt állítják magukról, hogy a végső kérdésekben is tájékozottak valamelyest. De miféle bizonyítékokat szolgáltatottak eddig azzal kapcsolatban, hogy érdemes nekik hinni? Azt gyanítom, hogy a csillagászat professzora ez esetben is az Einstein/Hawking-trükköt vetette be, és Istent helyezte az „ezt senki sem érti” mondat helyébe. Ez ártatlan trükk lenne akkor, ha nem értenék félre folyamatosan azok, akik alig várják, hogy félreérthessék. Mindenesetre az optimista tudósok, akik közé magamat is sorolom, mindig is úgy gondolták, hogy az „ezt nem értjük” kijelentés csupán annyit jelent, hogy „ezt még nem értjük”. A tudomány most is dolgozik a probléma megoldásán, de senki sem tudja, hogy mikor születik a kérdésre megnyugtató válasz, és hogy születik-e egyáltalán.

Az agnosztikus kiegészítés vágyától vezérelve az illedelmes liberálisok szinte kezüket-lábukat törlik, hogy minél több engedményt tegyenek annak, aki elég hangosan kiabál. A felszínes gondolkodás itt következő példájában ez már nevetséges mértéket ölt. Az érvelés nagyjából így szól: negatív dolgot nem lehet bizonyítani (idáig rendben is lenne). A tudománynak nem áll módjában, hogy bebizonyítsa egy felsőbbrendű lény nemlétét (szigorúan véve ez is igaz). Ezért egy felsőbbrendű lénybe vetett hit (vagy nem hit) pusztán egyéni hajlam kérdése, ezért mindkét álláspontot tisztelni kell! Ha ezt így vezetjük le, rögtön kibújik a szög a zsákból: még csak meg sem kell említenünk a *reductio ad absurdum* elvét. Bertrand Russellre hivatkozva, eszerint azt is el kellene hinnünk, hogy egy porcelán teáskanna kering elliptikus pályán a Nap körül. Nem tudjuk az ellenkezőjét bizonyítani. De azért ez mégsem jelenti azt, hogy a Nap körül keringő teáskanna elmélete egyenrangú azzal, hogy nem kering teáskanna a Nap körül!

Ha erre azt a választ kapjuk, hogy X-nek, Y-nak és Z-nek okuk van, hogy ne a teáskannában, hanem egy felsőbbrendű lényben higgyenek, úgy X-et, Y-t és Z-t alaposan ki kell kérdeznünk, mert ha igazuk van, akkor érveik tudományos érvek, amelyeket saját értékükön kell kezelnünk. Ne kíméljük meg őket attól, hogy

agnosztikus toleranciájuk mögé tekintünk! Ha a vallás érvei jobbak, mint Russell teáskannája, halljuk azokat az érveket! Vagy pedig azok, akik a vallással kapcsolatban agnosztikusak, nevezzék agnosztikusnak magukat a keringő teáskannákkal kapcsolatban is! A modern teisták elismerik, hogy Baállal és az Aranyborjúval, Thorral és Wotannal, Poszeidónnal és Apollónnal, Mithrasszal és Amon-Rével kapcsolatban ateisták. De ha az emberiség összes eddig volt istenét nézzük, a legtöbbször kapcsolatban mindnyájan ateisták vagyunk! Néhányan csupán egyetlen istennel mentünk tovább.

Mindenesetre az a gondolat, hogy a vallás és a tudomány különálló magisztériumokat foglalnak el, meglehetősen álságos.⁷ Mindjárt megfeneklik azon a tagadhatatlan tényen, hogy a vallás még ma is olyan tételeket fogalmaz meg, amelyeket elemezve kiderül, hogy azok a tudomány hatókörébe tartoznak. Mi több, a hitvédők azon igyekeznek, hogy a kecske is jóllakjon, és a káposzta is megmaradjon. Mikor értelmiségiekkel beszélnek, gondosan elkerülik a tudomány területét, és a vallási magisztérium elkülönült, sérthetetlen berkein belül maradnak. De amikor a tanulatlan tömeghez szólnak, kedvük szerint dobják be a csodás történeteket, ami a tudomány területére való otromba behatolást jelent. A szeplőtelen fogantatást, a feltámadást, Lázár feltámadását, Szűz Mária és a szentek manifesztációit szerte a katolikus világban, sőt még az Ótestamentumból vett csodákat is szabadon használják propagandacéljaikra, és ez nagyon is hatásos lehet, ha a hallgatóság naiv emberekből vagy gyerekekből áll. E csodák mindegyike egy, a tudományt érintő állításban, a természet normális működésének megsértésében teljesedik ki. A teológusoknak, ha őszinték akarnak lenni, választaniuk kell. Kimondhatják, hogy saját magisztériumuk nem érintkezik a tudományéval, mindazonáltal tiszteletre méltó maradhat. De ebben az esetben a csodákat el kell utasítani. Vagy megmaradnak a Lourdes-ok és a csodák, és továbbra is jelentős szerepet játszanak a tanulatlanok megtérítésében. Ám akkor búcsút kell mondani a különálló magisztériumok elméletének, és a tudományhoz való közelítés magasröptű eszméjének.

A kecske jóllakása és a káposzta megmaradása iránti vágy nem meglepő egy jó propagandista esetében. Ami viszont meglepő, az a liberális agnosztikusok készsége, hogy elfogadják ezt, és primitív, fásult szélsőségeseknek neveznek minket, akik vesszük a bátorságot, hogy megfűjjük a sípot. Azzal vádolnak minket, hogy döglött lovat sarkantyúzunk, és a vallás egy idejétnűlt karikatúráját képzeljük magunk elé, amelyben az Istennek hosszú, fehér szakállja van, és a Mennysorság nevű kézzel fogható helyen él. Ma már, mint mondják, a vallás is megváltozott. A Mennysorság nem egy fizikai hely, és Istennek nincs megfogható teste, amely a szakállát tartaná. Nos, hát ez csodálatos: különálló illetékességi körök, valódi konvergencia. De Szűz

⁷ A „különálló magisztériumok” tézisét S. J. Gould ateista létére is támogatta, jóval lelkesebben, mint ahogy azt a kötelező tapintat megkívánta volna, a *Rocks of Ages: science and religion in the fullness of life* (New York, Ballantine, 1999) c. könyvében.

Mária mennybemenetelének doktrínáját XII. Pius pápa 1950. november 1-jén mint hittételt definiálta, ami kötelező érvényű minden katolikusra nézve. Ez világosan kimondja, hogy Mária teste emelkedett a mennybe, ahol újraegyesült a lelkével. Mit jelent ez, ha nem azt, hogy a Mennyország egy fizikai hely, ahhoz legalábbis elég fizikai, hogy testeket tartalmazzon? Ismétlem, ez nem valami furcsa, régies hagyomány, aminek manapság már csak szimbolikus jelentősége van. A huszadik században történt, hogy (az 1996-os *Catholic Encyclopaediát* idézve) „XII. Pius pápa tévedhetetlenül deklarálta, hogy Szűz Mária mennybemenetele a katolikus vallás hittétele”, miáltal felsőbb kategóriába sorolta azt a hivatalos dogmát, amelyről elődje, XIV. Benedek, szintén a huszadik században, azt mondta, hogy „valószínű nézet, amit tagadni szentségtörő és istenkáromló” cselekedet lenne.

Konvergencia? Csak, ha éppen ezt kívánja az érdek. A tisztességes megítélés számára a vallás és tudomány közti feltételezett konvergencia egy sekélyes, üres, lyukas szóvivői ámítás.